

Hamilton Alexander Roskeen Gibb, Arap Edebiyatı (2017)

(çev. Onur Özatağ), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
188 Sayfa ISBN: 978-975-2410-67-1

Mine ÇAKIR*

KİTAP İNCELEMESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.853078

Müslümanlar kadar Doğu bilimciler de Arap Edebiyatı tarihini konu alan eserler telif etmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı şiir, nesir, hitabet gibi sanatsal edebiyatın tarihini ele alırken bir diğer kısmı Arapça yazılan tüm eserleri kapsayan bir literatür tarihi ortaya koymuştur. Hamilton Gibb'in Arabic Literature: an introduction ismini taşıyan ve Türkçeye Onur Özatağ tarafından Arap Edebiyatı ismiyle tercüme edilen kitabı, Arapça literatürü tümüyle ele alan kitaplar arasında mütalaa edilmektedir.

Yazar, ön sözde belirttiği üzere bu kitapta Arapçanın Kur'an ve Arap Geceleri dışında da zengin bir edebiyata sahip olduğunu kanıtlama gayesi gütmektedir. Edebiyat kavramını sosyal ve pozitif bilimlerde kaleme alınan eserlerin tümünü kapsayan anlamıyla açıklar ve Arap Edebiyatı tanımıyla da İslami fetihler sonrası Arap-Müslüman yönetimi altında oluşan kozmopolit toplumda Arapça yazılan tüm eserleri kasteder.

Kitap birincisi giriş olmak üzere yedi bölüm ve bir son sözden oluşmaktadır. Girişte Arapçanın anavatanı olan Arap Yarımadası'ndan ve daha sonra geniş topraklara yayılan Arapçanın birçok farklı milletten insanın eser verdiği ilim dili olmasından bahseder. İkinci bölüm Arapça başlığını taşır; Arapçanın Sami diller içindekini konumunu göstermeye ve bulunduğu dil ailesinden ötürü sahip olduğu birtakım özellikleri açıklamaya ayrılmıştır. Ayrıca Arapçanın kendi içinde Kuzey-Güney olarak ayrılmasına da yer verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü Kahramanlık Çağı başlığını taşır ve bununla yazar, bugün Arap edebiyatçıların Cahiliye Dönemi olarak adlandırdığı 500-622 yılları arasını kasteder. Bu bölümde klasik Arap şiirinin vezin, kafiye gibi yapısal özelliklerini ele almakla beraber şiirin temel konularından ve kaside türünün iç planından da bahseder. Şairin Cahiliye Arap toplumundaki yerini şairlerin hayatlarından anekdotlarla ortaya koyduktan sonra bu dönemde söylenen şiirlerin günümüze ulaşmasını sağlayan eserlerin kısa bir tanıtımını yaparak bölümü tamamlar.

Alışlageldik bölümlendirmenin aksine yazar, hicretle başlayıp dört halife döneminin sonunda biten bir Sadru'l-İslâm dönemini ayrıca ele almamış; bunun yerine hicretten Emevî Devleti'nin sonuna kadar olan süreyi incelediği dördüncü bölümü Yayılma Çağı olarak adlandırmıştır. Yazarın bir beşerî ürün olarak değerlendirdiği Kur'an'la başlayan bu çağ, Kur'an etrafında oluşan ilimlerin nakli ve tedvini ile devam eder. İslam'ın Arap olmayan topluluklarda yayılması, dilin korunması için çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yazara göre hadis ilmi de yeni kurulan İslam devletinin sosyal ilişkilerde duyduğu ölçüt ihtiyacından doğmuştur. Bu ilimler dışında bu çağın sonlarında -Emevîler Dönemi- şiirin farklı türleri de gelişme göstermiştir.

Kitabın en hacimli bölümü olan ve Altın Çağ ismi verilen beşinci bölüm Abbasi Devleti'nin kuruluşu olan 750 yılından, devlette Türk etkisinin baskın hale gelmeye başladığı 1055 yılına kadar olan

süreyi ele alır. Bu dönemde Arap-İslam medeniyetine tercüme yoluyla Yunanca asıllı eserler girmiş, yazarın tabiriyle “Helenistik düşüncenin Doğulu bir dalı” ortaya çıkmıştır.

Bu bölümü kendi içinde üçe ayıran yazar birinci kısımda halife Me'mun'a kadar olan dönemi ele alır. 813 yılına değin uzanan bu zaman aralığı şehir hayatına uyum sağlamış bir toplum için üretilen şiir ve nesre şahitlik etmiştir. Edebi nesir, Fars kültürünün sahip olduğu hikâye birikiminden faydalanarak yetkin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde, bir önceki dönemde mecmualar halinde bulunan hadisler bir araya getirilmiştir. Bu yıllarda oluşan sözlük ilimlerini de ele alan yazar, ilk Arapça sözlük olan Kitabu'l-'Ayn'ın alfabetik sıraya göre değil de fonetik esasları dikkate alarak düzenlenmiş olması nedeniyle Hint etkisini gösterdiğini ifade eder. Dil çalışmaları hususunda Basra ve Kûfe ekollerine de kısaca değinir ve Kûfe ekolünün “yenilikçi” olduğunu söyler; ancak bununla ne kastettiği anlaşılır değildir.

Me'mun'un başa gelip Beytü'l-Hikme'yi kurmasıyla tercüme faaliyetleri resmen başlamıştır. Beşinci bölümün ikinci kısmını oluşturan ve yazarın 813 yılından başlattığı bu dönemde Yunancadan Arapçaya birçok eser tercüme edilmiştir. Tercüme görevini ifa edenlerin hemen hepsinin Arap dışı unsurlar olduğuna dikkat çeken yazar, bu bilginlerin bazılarının isimlerine de yer vermiştir. Tercümelerin bir sonucu olarak Yunan felsefesinden mülhem bir İslam felsefesi oluşumu başlamış, bu akımın ilk temsilcisi de Kindî olmuştur. Yunancadan tercüme edilen eserler felsefe ile sınırlı kalmamış; matematik, astronomi, tıp gibi ilimler de Yunan etkisinden nasibini almıştır. Yazar bu ilimlerde öne çıkan alimlerin de bazılarını yer vermektedir.

Bu yıllarda İslam içinde ortaya çıkan temel hizipleşme de kitapta kendine yer bulmuştur. Bu ayrılığı yazar, Mutezile ile gelenekçilerin (Ehl-i hadis) ihtilafı üzerinden değerlendirmiştir. Yine bu iki gruptan bağımsız olarak ortaya çıkan mutasavvıf grubu ve karşı iddialarına da değinmiş, bu ihtilafları kitaba dahil etmesini teolojik edebiyatın literatürde geniş yer tutması ve ihtilafların edebi ürünlerin arka planı olmasıyla gerekçelendirmiştir. Kütüb-ü sitte olarak adlandırılan hadis kitaplarının tedvini de bu döneme rastlaması sebebiyle bunlara ayrıca değinen yazar, Şii kültürün benimsediği hadis kitaplarına da yer vermiştir.

İslami ilimlere değinmesinin ardından yazar, kendi -ya da çevirmenin- deyimiyle “seküler” edebiyata geçiş yapmış ve bu bölümde önce nesir kapsamında değerlendirilebilecek edebiyat seçkisi eserlerinden, sonra da dönemin yine Fars etkisini yansıtan ve “gelenekten kopmuş” şiir ve şairlerinden bahsetmiştir. Dönemin tarih ve coğrafyaya dair kaleme alınmış eserlerini de bu kısımda, nesir bölümünde ele almıştır.

Bölümün üçüncü ve son kısmı, Büveyhîlerin hilafeti ele geçirmesiyle başlayan Emirler Dönemi'ni ele alır. Edebiyat eleştirisinin zirveye ulaştığı, Kur'an'ın benzersizliği hususundaki tartışmaların zengin bir literatür doğurduğu bu dönemde devletler arası yazışmaları konu alan resail türü de büyük bir gelişme göstermiştir. Devletin farklı bölgelerinde birbirinden bağımsız otoritelerin bulunması çok sayıda hami ortaya çıkarmış, çeşitli emirlerin sağladığı patronaj edebi ürünlerin sayı ve niteliğini olumlu yönde etkilemiştir. Bu hamilerden en önemlisi Hamdânî emiri Seyfûddevle'dir; düzenlediği bir şiir yarışması sonucunda şair Mütenebbi onun himayesine nail olmuştur.

Aynı dönemde Irak'ta alim ve ediplere patronaj sağlayanlardan biri de Sâhib b. 'Abbâd'dır. Onun döneminde kaynağını Yunan felsefesinden alan bir tarih kitabı telif eden Miskeveyh ve yazara göre Câhız'ın mertebesinde bir nesir ustası olan Tevhîdî öne çıkan bilginlerdendir. Bu dönemin Irak'ında oluşan edebiyatın dini karakterli olduğu değerlendirmesini yapan yazar, Şii alimlerin eserlerinden de kısaca bahseder. İran ise bu yıllarda makame türünün en önemli otoritelerinden biri olan Hemedânî'yi yetiştirmiştir. Yazar, makame türünün Sami edebiyatının zirvesi olduğuna dair bir görüşü de aktardıktan sonra dönemin İran'ında tarih, felsefe, tıp, astronomi gibi bilim dalları üzerine kaleme alınan eserlerden bahseder. Bu dönemde Mısır edebiyatı Irak'taki edebi akımlardan etkilenmese de devam etmiştir; ancak hâkim devlet olan Fatımîlerin Şii yapısı nedeniyle ürettikleri külliyyat daha sonra Sünniler tarafından görmezden gelinerek burada üretilen ilimlere yeterince kıymet verilmemiştir.

Son olarak İspanya'da kurulan Endülüs Devleti'nin 750-1091 yılları arasında ürettiği edebi malzemeye yer verilmiştir. Endülüs'teki edebiyatın Doğu'daki seviyeye ulaşması zaman almıştır; ancak yıllar içinde hem dini hem de salt edebi ürünler açısından oldukça zengin bir birikim oluşmuştur. Doğu'nun şiir tarzının devamının yanı sıra yapı ve içerik bakımından özgün eserler de ortaya çıkmıştır. Yazar bu eserlerin bazılarını yer vermiş, Endülüs'te pozitif bilimlerden kısaca bahsederek beşinci bölümü sonlandırmıştır.

Altıncı bölüm 1055'ten Abbasi Devleti'nin yıkılış tarihi kabul edilen 1258 yılına kadar uzanan dönemi ele alır ve bu bölüm Gümüş Çağ başlığını taşır. Yazarın, Arapça edebiyatın patronaja bağlılığı nedeniyle siyasi olaylardan çok etkilendiği yorumunda bulunmak yerine olacaktır. Bu dönemde Arap toplumuna hükmedenlerin Türkler olması ve yazara göre İranlılar kadar Türklerin Arapçaya hâkim olmamaları nedeniyle Arap Edebiyatı bir önceki döneme göre gerileme göstermiştir. Orijinal eser üretimi yerini derlemelere bırakmış, yazarın değerlendirmesine göre içerik bakımından müspet çalışmalar ortaya koyamayan bilginler tekellüfe varan şekilsel unsurlara ağırlık vererek mananın öne çıkmasına engel olmuşlardır.

Bu bölümde yazar Irak-İran, Mısır-Suriye, Sicilya ve Endülüs bölgelerini ayrı ayrı ele almıştır. Bu dönemin Irak coğrafyası Gazali ve Razi gibi düşünce tarihi bakımından önemli alimlere ev sahipliği yapmış, bunun yanı sıra makamat söz konusu olduğunda Hemedânî ile adı birlikte anılan Harîrî'nin çeşitli disiplinlere dair göndermeler içeren eserini ortaya çıkarmıştır. Dil ilimleri, dinler tarihi, coğrafya, tabakat alanlarında önemli eserler telif edilmiş; ancak şiirde Farsça Arapçanın önüne geçmiştir. Mısır ve Suriye bölgesi ise bu yıllarda mistik şiirle ön plana çıkmıştır. Ayrıca genel tarih kitaplarının yanı sıra özel tarih kapsamında değerlendirilebilecek fetih konulu eserler, şehir tarihleri, otobiyografiler, biyografik sözlükler de kaleme alınmıştır. Bu dönemde artan ve sonraki dönemlerde artmaya devam edecek olan derlemeleri yazar, bilimsel bir skolastisizm olarak değerlendirir.

Dönemin Sicilya'sı Hıristiyan hakimiyetine rağmen Arapçanın saray dili olarak kalabildiği yıllara şahitlik etmiştir. Burada üretilen Arapça eserlerde Endülüs etkisi görülmektedir. Yazar bu dönemin Endülüs'ünün Doğu'da Abbasilerin yaşadığı Türk idaresinin bir benzeri olarak Berberî etkisine maruz kaldığını ifade eder ve bu dönem edebiyatının tek temsilcisi olarak İbn Kuzman'ı sayar. Berberî hanedanlarından Murâbitlar dönemi çok fazla edebi ürün verememiş olmasına karşın onlardan sonra başa gelen Muvahhitler'in edebiyata karşı hoşgörüsü edebi hayatı canlandırmıştır. Batı düşüncesini derinden etkileyen Müslüman filozoflar da bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Yedinci bölüm Memlükler Çağı başlığını taşır ve 1258-1800 yılları arasında Mısır merkezli gelişme gösteren edebiyatı ele alır. Yazarın değerlendirmesine göre Abbasilerin yıkılışı sonrasında İran, Farsça edebiyatla öne çıkarken diğer İslam topraklarına Türk ve Hint kültürü hâkim olmuş ve Arap Edebiyatı ancak Mısır ve Suriye'de temsil edilebilmiştir. Dönemin şiirdeki en önemli temsilcisi olan Bûsîrî'den bahsettikten sonra yazar, bu çağda kaleme alınan biyografik ve ansiklopedik eserlere değinir. Bu dönem ayrıca, Antera'nın Hikayesi gibi destanları ve gölge oyunu şeklinde sahneye uyarlanan tiyatro eserlerini barındırır. Endülüs'te bu dönemde telif edilen ve İbn Battûta'nın imzasını taşıyan hacimli seyahatname "Rihle"den ve İbn Haldun'un felsefi tarih yazıcılığını başlatan Mukaddime eserinden de bahseden yazar, 1400'lü yıllarda Hıristiyanlar tarafından geri alınan Endülüs'ün daha sonra Fas ve Tunus'ta kültürünü devam ettirdiğini ifade eder. Memlükler Çağı bölümünü oldukça kısa ele aldığı Osmanlı hilafetinden de bahsederek tamamlayan yazar, alışıldık ifadelerle bu dönemde Arapçanın bir duraklama ve gerileme evresinden geçtiğini söyler.

Kitabın Son Söz kısmında ise 19. yüzyılda Mısır'a matbaanın gelmesi sonrasındaki gelişmelerden bazılarını yer vermiştir. Bu tarih sonrasında Arapça öykü, roman, tiyatro gibi modern türler gelişmeye başlamıştır.

Kitap, orijinal isminin de yansıttığı üzere bir giriş eseridir. Kitapta takip edilen bölümlendirme İslam devletlerinin kuruluş-yıkılış tarihlerine dayanmakla birlikte bu tarihler arasında farklı bölgelerde hüküm sürmüş devletler ayrı ayrı ele alınmaktadır. Arap dilinde yazıya dökülen her bilim dalından her bölümde kısaca bahsedilir; ancak bu bilim dalları iç içe verilmiştir. Kitabın sonunda yer verilen geniş bibliyografya ve dizin, araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Tercüme yapan Onur Özatağ, zaman zaman odaklanmayı güçleştirecek kadar uzun cümlelere yer verse de eserin tercümesinin Türkçe açısından kusurlardan uzak olduğu söylenebilir.

Arapça literatürü işleyen eserler arasında benzerlerine nazaran özet bir çalışma niteliğinde olan bu kitap, Arap Edebiyatı'nın hemen her alanına değinmektedir. Bu yönüyle Arapça literatüre dair okura geniş bir bakış açısı kazandırmakta, aynı alanda yapılabilecek derinlemesine okuma ve araştırmalara temel oluşturmaktadır.

Kaynakça

Gibb, H.A.R. (1963). *Arabic Literature: an Introduction*, London: Oxford University Press.

Gibb, H.A.R. (2017). *Arap Edebiyatı*. Onur Özatağ (Çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.